

Drevená sakrálna architektúra Prešovského kraja v kontexte životného prostredia

Drevená sakrálna architektúra predstavuje špecifickú skupinu v pamiatkovom fonde Slovenskej republiky. Najviac drevených chrámov sa zachovalo na severovýchode Slovenska, v Prešovskom kraji. Drevené chrámy sú spomedzi všetkých stavieb späté s krajinou a okolitým prostredím. Ide nielen o ich celkový výraz, vhodne citlivo riešené detaily, ale aj ich umiestnenie a celkovú koncepciu areálu (ohrada, cintorín, prípadne zvonica) v súlade s charakterom krajiny. Predmetom tohto príspevku sú predovšetkým fyzicko-geografické danosti okolia drevených chrámov, nachádzajúcich sa na pôvodnom mieste, ktoré neboli premiestnené do skanzenov (chrám z Novej Sedlice, Zboja, Mikulášovej, Novej Polianky, Matysovej) alebo neboli preložené kvôli výstavbe (chrám v obci Hraničné kvôli štátnej ceste).

V rámci umiestnenia drevených kostolov a ich areálov môžeme vyčleniť dve hlavné skupiny, a to podľa polohy objektu v strede obce a na okraji obce. Početnejšiu skupinu tvoria chrámy vybudované mimo, resp. na okraji sídla, ktoré mali zdôrazňovať, prípadne ešte umocňovať duchovný význam tejto stavby, preto sa využívali najmä výraznejšie vyvýšeniny, ktoré by zároveň spĺňali i ďalšie kritériá (hlavne dostupnosť, geologické atribúty miesta, pričom aj bez rôznych meraní vedeli ľudia zo skúsenosti, napr. že svah je zosuvný a pod.). Na výstavbu sa využili zväčša okolité svahy – kostoly v Brežanoch, Potokoch, Jalovej, Miroli, Medvedom (obr. 1), ktorých bolo v členitom reliéfe severovýchodného Slovenska dostatok. Ak sa nachádzalo v tesnej blízkosti vhodné návršie, tak sa kostol dostal do ešte dominantnejšej polohy – Šemetkovce, Nižný Komárnik, Topoľa. Predovšetkým na svahoch sa staviteľia museli vyrovnáť so značným sklonom a tým vzniknutým prevýšením medzi koncami stavieb. Tento sklon bol vyrovnávaný kamenou podmurovkou (väčšinou nasucho kladeným kameňom), ktorej výška na protiahlych okrajoch chrámov sa líšila aj viac ako o jeden meter (napr. Lukov-Venécia). Niektoré objekty boli vy-

budované na zarovnaných plochách na okraji sídla (Ladomirová). Menej početnú skupinu v rámci umiestnenia tvoria objekty v strede obce, pričom sa využívali menšie vyvýšeniny (Herbartov), prípadne vznikol kostol na rovine (Jedlinka). Zaujímavé je situovanie kostola v Tročanoch (obr. 2) v radovej obecnej zástavbe.

Orientácia väčšiny objektov v pozdĺžnej osi je striktné v smere východ-západ, so svätyňou na východnej strane a hlavným vstupom (babincom) na západnej strane. Niektoré kostoly však museli byť mierne vychýlené, zrejme kvôli nerovnostiam terénu alebo pre nesúdržné podlažie (napr. Kalná Roztoka, Bodružal (obr. 3) – objekty mierne vychýlené na severovýchod; Brežany, Krajné Čierno, Ladomirová – vychýlené na juhovýchod).

Takmer jednotným sprievodným znakom fyzicko-geografickej charakteristiky areálov drevených chrámov je ich podlažie, v prevažnej miere tvorené z pieskopcov a ílovcov, keďže sa nachádzajú v geomorfologických celkoch flyšového pásma (tab. 1). Objekty ležia v priemernej nad-

morskej výške okolo 400 m n. m. (od 246 do 521 m n. m.). Vyššia nadmorská výška a členitejší reliéf svedčí o období, kedy boli tieto oblasti kolonizované (valašská kolonizácia – 15. – 17. storočie), keďže sídelná štruktúra nížin a kotlín východného Slovenska bola do 13. – 14. storočia takmer dovtvorená, preto najmä od 15. storočia sa hľadali nové priestory na doosídľovanie. Väčšina obcí s opisovanými zachovanými drevenými kostolmi vznikla práve v 15. – 16. storočí (Uličný, 1990). Prvé chrámy v týchto obciach boli určite drevené a väčšina zmieňovaných objektov predstavuje až ďalšiu sakrálnu stavbu v poradí, o čom svedčia aj archívne záznamy (Zubko, 2009).

Ako stavebný materiál na predmetné drevené chrámy bolo použité prevažne jedľové drevo, čo svedčí najmä o väčšom prirodzenom zastúpení jedle bielej v lesoch severovýchodného Slovenska v období výstavby objektov (16. – 19. storočie). V súčasnosti prevažujú v lesoch v okolí týchto objektov predovšetkým buky s prímiesami dubov, jedlí a hrabov (tab. 1). V bezprostrednom okolí chrámov boli dru-

Obr. 1. Medvedie, celkový pohľad na chrám od západu (2012). Foto: Peter Voľoščuk

Tab. 1. Fyzicko-geografická charakteristika drevených chrámov a ich areálov

Objekt v obci	Geomorfologický celok a podložie	Nadmorská výška (n. m.)	Umiestnenie	Datovanie výstavby?	Prevládajúce dreminy v okolitých lesoch ¹	Prevládajúce porasty v okolí ²	Konstruktívne drevo objektu ³	Areal objektu
Okres Bardejov								
Fritčka	Busov, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	521	na okraji obce na svahu	18. stor.	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Hutka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	384	na okraji obce na svahu	1923	buk	bez porastov v areáli	neznáme	cintorín, novodobé oplotenie
Hervartov	Čergov, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	466	v strede obce na vyvýšenine nad potokom	16. stor.	buk, jedľa	lipa, smrek	jedľa, dub	murovaná ohrada
Jedlinka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	405	v strede obce na zarovnannej terase potoka	1763	buk	lipa	smrek, dub	cintorín
Kožany	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	244	na okraji obce na svahu	1760	dub, hrab, buk	lipa, dub, jaseň	jedľa, jelša	cintorín
Krivé	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	424	na okraji obce na svahu	1826	buk	breza, tuja, smrek	jedľa	cintorín
Lukov-Venécia	Čergov, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	422	na okraji obce na strmom svahu	1708	buk	lipa	jedľa	murovaná vstupná brána
Tročany	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	372	v radovej zástavbe obce	1739	dub, hrab, buk	lipa, slivka	jedľa	drevený kríž
Varadka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	409	na okraji obce na svahu	1924	buk	lipa	neznáme	cintorín
Vysná Polianka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	450	na okraji obce na svahu	1919	buk, jedľa	lipa, smrek	neznáme	cintorín
Okres Prešov								
Brežany	Šarišská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	390	na okraji obce na svahu	1727	dub, buk	bez väčších porastov	jedľa, smrek	cintorín
Okres Stropkov								
Potoky	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	246	na okraji obce na svahu	1773	dub, buk	lipa, smrek	jedľa	drevená zvonica, murovaná ohrada s murovanou bránkou
Okres Slnina								
Hrabová Roztoka	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	390	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk	lipa	jedľa, breza	drevená ohrada
Jalová	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	349	na okraji obce na svahu	1745	buk	lipa	neznáme	kamenný kríž
Kalná Roztoka	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	286	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk	smrek	jedľa, breza, smrek	drevená zvonica, časť drevenej ohrady
Rúsky Potok	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	443	v strede obce na kopci	18. stor.	buk, jedľa	lipa, smrek	jedľa	drevená zvonica, drevená ohrada
Šmigovec	Beskydské predhorie, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	329	na okraji obce na kopci	1755	buk	smrek, smrekovec	neznáme	cintorín
Topola	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	393	na okraji obce na kopci	18. stor.	buk, jedľa	smrek, javor, lipa	jedľa, buk	drevená zvonica, cintorín
Uľtiské Krivé	Bukovské vrchy, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	284	v strede obce na miernej vyvýšenine	1718	buk, jedľa	lipa, smrek	breza, jaseň	drevená ohrada, cintorín
Okres Svidník								
Boďružal	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	355	na okraji obce na miernej vyvýšenine	1658	buk	lipa, borovica, jaseň	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Dobroslava	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	335	na okraji obce na kopci	1705	buk	lipa, smrek	jedľa	cintorín, novodobé oplotenie
Hunkovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	310	na okraji obce na svahu	18. stor.	buk	lipa	jedľa	cintorín, drevená vstupná brána
Korejovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	333	na okraji obce na vyvýšenine	1761/1764	buk	lipa	jedľa, topol	drevená zvonica
Krajné Čierno	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	324	v strede obce na miernej vyvýšenine	1730	buk	lipa, smrek	buk	drevená ohrada so vstupnou bránou
Kurimka	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	329	na okraji obce na vyvýšenine	1923	buk	tuja	neznáme	cintorín, novodobé oplotenie
Ladomirová	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	263	na okraji obce na zarovnannej terase potoka	1742	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou, drevená zvonica
Míroľa	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	367	na okraji obce na svahu	1770	buk	lipa	jedľa	drevená ohrada so vstupnou bránou
Medvedie	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	378	na okraji obce na svahu	1903	buk	bez výraznejších porastov v areáli	neznáme	drevená ohrada so vstupnou bránou
Nížny Komárnik	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	370	na okraji obce na kopci	1938	buk	breza, lipa, smrek	jedľa	drevená ohrada, drevená zvonica, cintorín
Príkra	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	347	na okraji obce na kopci	1777	buk	lipa	jedľa	cintorín, novodobé oplotenie
Šemetkovce	Ondavská vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	363	na okraji obce na vyvýšenine	1752	buk	lipa, smrekovec, smrek	jedľa	drevená zvonica, novodobé oplotenie
Vyšný Komárnik	Laborecká vrchovina, flyšové podložie – ilovce, pieskovce	441	na okraji obce na vyvýšenine	1924	buk, jedľa	lipa	neznáme	cintorín

Zdroj: ¹Atlas krajiny Slovenskej republiky (2002); ²Puškár, Kovačevičová-Puškárová (1971), Kol. autorov (2007 ab, 2008), Zubko (2009); ³Semanová (1999); ⁴Cebecauerová, Klučková (1999)

hotne vysadené hlavne lipy ako tradičný strom pri sakrálnych objektoch, no v priebehu 20. storočia pribudli menej vhodné smrekky, smrekovce, borovice, brezy, prípadne z pamiatkového hľadiska rušivé tuje.

Drevený chrám, to nie je len samotný objekt, neoddeliteľnou súčasťou je jeho okolie – cintorín pri kostole, komunikácie (chodníky, schody, zábradlia a pod.), okolitá pridružená architektúra (ohrada, vstupná brána, prípadne zvonica) a sadovnícka úprava (stromové solitéry, porastový veniec, trávniky). Cintorín sa nachádza takmer v každom bezprostrednom okolí skúmaných objektov. Väčšinou sa jedná o najstaršie hroby cintorínov v daných obciach, keďže sa najprv zaplnili plochy v blízkosti chrámov. Ak sa v areáli kostola cintorín nenachádza, často tam stojí aspoň kríž, starší drevený alebo mladší kamenný, prípadne kameninový, napr. v Tročanoch, Jalovej, či Medvedom. Zaujímavosťou je, že v Topoli je pri kostole, okrem obecného cintorína, aj cintorín padlých vojakov z 1. svetovej vojny. Prevažná časť objektov je oplotená, z toho asi tretina má zachovanú, resp. obnovenú (prínavratnú) pôvodnú ohradu. Tá je tvorená väčšinou z guľatiny a krytá šindľovou sedlovou strieškou – Frička, Krajné Čierne, Bodružal; niektoré drevené ohrady stoja na kamennej podmuravke – Ruský Potok, Uličské Krivé. Menej početné sú murované ohrady existujúce len v Potokoch a Hervartove. Vstupy cez tieto ohrady zvykli byť taktiež architektonizované. Murovanú bránku má ohrada v Potokoch, bránka sa zachovala aj v Lukove-Venecii, avšak bez ohrady. Drevené vstupné brány rôzne architektonicky stvárnené, líšiace sa väčšinou typom ukončenia striech, sú rozšírené viac – Frička, Bodružal, Mirola, Ladomirová, Krajné Čierne a Hunkovce so solitérnou bránkou bez drevenej ohrady. Niektoré areály sú obohatené ešte o samostatne stojacu drevenú zvonicu, väčšinou stĺpikovej konštrukcie – Potoky, Korejovce, Ruský Potok, Ladomirová, Šemetkovce (tab. 1).

Z pohľadu zakomponovania do krajiny je možné pozorovať taktiež veľké rozdiely. Zväčša staršie objekty sú situované v strede obce a tvoria jej ústrednú stavbu (pri ceste, pri potoku), obkolesené sú obecnou zástavbou – Hervartov, Tročany. Viac späté s okolitou krajinou sú objekty na okraji sídel, z nich niektoré sú obkolesené poľnohospodársky využívanou pôdou (Šmigovec, Brežany) alebo sa nachádzajú rovno pod lesom (Dobroslava, Hunkovce).

* * *

Z uvedených charakteristík je zrejmé, že drevené chrámy, to nie je len vzácna ľudová zrubová architektúra, ale i ojedinelý krajinársky komponent, ktorý vznikol z prírodných materiálov a tvoriaci tak všetkými svojimi vlastnosťami najčistejšiu súhru architektúry a prírody. Aj pre tieto hodnoty boli tri drevené chrámy v Prešovskom kraji (Bodružal, Hervartov, Ladomirová) zapísané do svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Preto je im venovaná v ostatných rokoch väčšia pozornosť nielen zo strany návštevníkov, ale taktiež získali viac finančných prostriedkov na pamiatkovú obnovu. Potenciál na rozšírenie tohto zoznamu je veľký, keďže tieto tri drevené chrámy určite nepokrývajú všetky typy, aké sa v rámci drevenej sakrálnej architektúry na Slovensku zachovali. Zároveň je nutné vyhlásiť za národné kultúrne pamiatky i ďalšie, mladšie drevené kostoly (napr. Hutka), ktoré predstavujú mierne upravený typ vychádzajúci však z tradičných staviteľských postupov. V roku 2011 pribudol takto do pamiatkového fondu drevený chrám v Šmigovci.

Literatúra

- Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR, Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, s. 74, s. 88 a s. 114.
 Cebecauerová, D., Klučková, E.: Prieskum drevených zrubových objektov. Pamiat-

Obr. 2. Tročany, pohľad na chrám od juhovýchodu (2011). Foto: Dominik Sabol

Obr. 3. Bodružal, celkový pohľad na areál chrámu od juhovýchodu (2009). Foto: Quido Gottwald

- ky a múzeá, 1999, 3, s. 39 – 41.
 Kol. autorov: Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Svidník a okolie. Martin: Petra, 2007 a.
 Kol. autorov: Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Bardejov a okolie. Martin: Petra, 2007 b.
 Kol. autorov: Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku. Humenné a okolie. Martin: Petra, 2008.
 Puškár, I., Kovačevičová-Pušková, B.: Drevené kostoly východného rítu na Slovensku. Prešov: Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, 1971.
 Semanová, E.: NKP Súbor drevených kostolíkov východného Slovenska. Stanovenie princípov sadovníckej a architektonickej úpravy areálov. Prešov: Pamiatkový ústav, regionálne stredisko Prešov, 1999.
 Uličný, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 481 – 495.
 Zubko, P.: Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia. Prešov: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 31 – 174.

Mgr. Dominik Sabol,
dominik.sabol@pamiatky.gov.sk
 Krajský pamiatkový úrad Prešov,
 Hlavná 115, 080 01 Prešov